

De burgers van de hotelrepubliek

Lut Missinne

[M]en hecht zich op reis zoo ras hoewel oppervlakkig aan sommigen dergenen, met wie het toeval ons samenbrengt. [...] Het aanstaande vertrek van hen, die wellicht na een tijdelijk openthoud voor eeuwig het oord verlaten, waar hun hart wortel heeft geschoten in het hart van hen, die zij er hebben ontmoet, en welker levenswegen te zeer uiteenloopen van die der blijvenden om ze nog ooit weer te zien, bezit iets bijzonder aangrijpends.¹

Met deze woorden beschrijft Virginie Loveling haar ervaring tijdens een reis naar het Zuiden van Frankrijk, die zij in een gefictionaliseerde vorm als *Een winter in het Zuiderland* (1890) publiceerde. Het hoofdpersootaalnage Livie Lane, het alter ego van de schrijfster, heeft zich door een bevriend echtpaar laten overhalen om de wintermaanden in Nice en in Italië door te brengen.² Loveling, die zonder veel voorbereiding en zonder veel nadenken aan de reis was begonnen, een folie zo liet ze haar vriendin weten, laat Livie met enige voorzichtigheid de uitnodiging aannemen, want ze beseft dat reizen ‘eene harde proef voor de vriendschap – de vuurproef derzelve –’³ betekent. Wel is Livie haast verrast hoeveel nieuwe vriendschappen en aangename ontmoetingen deze reis haar oplevert, en hoe zwaar haar telkens het afscheid weer valt. Het begint al met een jonge Fransman op de trein. Hoewel de nagels van zijn handen ‘lichte rouwranden droegen [...], dien thermometer van den maatschappelijken stand’⁴ en hij slechts dankzij een gift van een weldoener eerste klasse kon reizen, sluiten de reisgezellen uit Vlaanderen vriendschap: ‘De jonge vreemdeling werd behandeld als de neef der drie oudere reisgenooten: hij moest van alles zijn deel aannemen, en hij deed het zonder opwerpingen te maken, als iets natuurlijks, hij behoorde tot het gezelschap.’⁵

‘Vlottende bevolking’

Wie in de negentiende eeuw op reis ging, deed dat meestal per boot en per trein. De revolutie in de transportmiddelen in deze tijd, vooral het toenemend gebruik van de trein, versnelde

1 Loveling 1890, 69; 164.

2 In 1885-1886 trok Virginie Loveling in het gezelschap van haar vriendin Adèle Charlotte Fobe en haar tweede echtgenoot August de Deurwaerder naar Zuid-Frankrijk en daarna door Italië. (Stynen 1997, 171)

3 Loveling 1890, 6.

4 Loveling 1890, 8.

5 Loveling 1890, 10.

niet alleen de beweging van het reizen, maar bracht ook nieuwe manieren van waarnemen, voelen en denken teweeg.⁶ Veel reizigers schreven over die nieuwe indrukken die ze vanuit een treincoupé opdeden. Wanneer Max Rooses aan het begin van de jaren tachtig van de negentiende eeuw een kort reisje onderneemt, laat hij het ‘vervoermiddel onzer vaderen’, dat ‘onoogige, vuile, rammelende gevaarte’⁷ van een diligence voor wat het is en kiest met plezier voor de trein: ‘Wanneer de trein voorbij zulk een bosch scheert, en men door de diepe gelederen der mastenboompjes blikkt, is het alsof men een heerleger van dansende beenen voor zich heeft, die onafgebroken aan het flikkeren zijn en lustig en guitig een onmetelijken rondedans uitvoeren.’⁸

Niet alleen bood de trein een andere ervaring van het landschap, ook de contacten met medereizigers werden voor de treingebruikers van kortere duur en vluchtiger. Toch bood een reis rond de eeuwwisseling nog mogelijkheden genoeg om de ‘particular intimacy of travel’ (Bill Ashcroft) aan den lijve te ondervinden. Langere afstanden konden vaak alleen met de boot worden afgelegd en eenmaal ter bestemming vormden hotel of pension een al dan niet geslaagde vervanging van de huiselijke intimiteit.

Wie per boot reisde, verbleef noodgedwongen langere tijd in het gezelschap van onbekende medereizigers. Dat ondervond ook Loveling, toen ze in 1899 de verste reis van haar leven ondernam. Ze was op dat moment 63 jaar oud. Met het stoomschip de Karlsruhe trok ze naar vrienden in Australië. Over die reis schreef ze een reeks van notities, ‘Stoombootindrukken’, waarvan ze er een aantal publiceerde.⁹ Het leven aan boord van het stoomschip en de ontmoetingen met andere passagiers beschreef Loveling als een sterk geïntensifieerde ervaring: ‘Op de boot, steeds tot een beperkt gezelschap aangewezen, telt de tijd niet dubbel, maar wel tiendubbel: de kennis van een paar dagen her, is al een tamelijk oude kennis. De vertrouwelijkheid doet er raschen voortgang.’¹⁰ De bootreis zou voor haar uiteindelijk veel langer duren dan het eigenlijke verblijf ter plaatse, want ze werd ziek van heimwee en vatte de terugreis veel eerder aan dan gepland: ‘Altijd hetzelfde, altijd vernieuwd, altijd heropgewekt gevoel van bodemlooze leegte en van verlatenheid, van ver van huis zijn op dien grooten waterplas...’¹¹ Wel maakte ze kennis met enkele medereizigers: een Duitse lerares, Miss B., die haar zetel steeds aan de deur van Lovelings kooi zette, en een jonge knappe ‘Miss Jony’, die de patiënte tot haar grote ergernis nauwlettend in het oog hield. De zieke reizigster wou immers liever alleen zijn en bezoek krijgen van ‘haar’ dokter, de scheepsarts Reinhold Menzel, met wie Loveling na haar thuiskomst nog kort een correspondentie zou voeren, als een soort voortzetting van hun gesprekken aan boord.¹²

Toen een wat jongere en eveneens welgestelde tijdgenote van Loveling, de Nederlandse vrouwenactiviste Aletta Jacobs, in 1911 samen met Carrie Chapman Catt¹³ een wereldreis

6 Schivelbusch 1986; Youngs 2006.

7 Rooses 1889, 155.

8 Ibid.

9 Loveling 2003. Een deel van deze autobiografische verslagen waren niet voor publicatie bestemd en ‘één ervan, “Wachten”, draagt zelfs de (geschrapte) vermelding “Voor mij alleen geschreven. Niet uit te geven”.’ (A.M. Muschoot, ‘Ter verantwoording’, in: Loveling 2003, 172). Zie hierover ook Stynen 1995.

10 Loveling 2003, 162.

11 Loveling 2003, 148.

12 Stynen 1997, 248.

13 Aletta Jacobs (1854 - 1929) was voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (VVK) en Car-

maakte om buiten Europa de strijd voor het vrouwenkiesrecht te stimuleren, legden ook zij lange afstanden per boot af. Hun reis duurde ruim een jaar en voerde hen door Afrika, Azië, Rusland en Europa. Gedreven door hun missie hadden deze dames niet altijd behoefte aan nieuwe kennismakingen aan boord: 'Met vele onzer medereizenden maken wij niet eens kennis, omdat er velen onder zijn, die gerangschikt kunnen worden onder "vlottende bevolking". Zij komen in de eene haven aan boord en verlaten ons in de volgende weder.'¹⁴ De commentaren van Jacobs gaan niet zelden over het comfort, de hygiëne en de kwaliteit van de maaltijden op de boot, en afwijkende opvattingen over hygiëne blijken bij persoonlijke ontmoetingen een behoorlijke drempel te kunnen vormen. Enkele jaren eerder, in 1904 had Jacobs haar man, Carel Gerritsen, op een reis naar Amerika vergezeld, en ook hij bleek erg op netheid gesteld. Tevreden stelde Gerritsen vast dat men in Amerika, niet zoals in de Kalverstraat in Amsterdam:

kringetjes spuwt met aftreksel van tabak [...] Hier is in alle openbare plaatsen het spuwen streng verboden. Op de stoombooten, in de treinen, in de trams, in openbare gebouwen, overal wordt er aan herinnerd, dat het spuwen op den vloer strafbaar gesteld is en streng vervolgd wordt. Ik heb dan ook nog niet gezien dat men het deed en ben stellig overtuigd, dat hier de wetgever door een strenge bepaling er niet weinig toe bijgedragen heeft om de Amerikanen, de onhygiënische gewoonte van spuwen, althans in New-York, af te leeren.¹⁵

Hotels en pensions als contact zone

Langduriger ontmoetingen dan onderweg, op een boot of in de trein, vonden plaats in de hotels of pensions waar reizigers vaak voor een langere tijd hun intrek namen. Mary Pratt gebruikt in haar studie *Imperial Eyes* het begrip *contact zone* binnen een ideologiekritische benadering van reisverslagen, waarin ze machtsverhoudingen in transculturele processen en representaties wil blootleggen. Ze omschrijft de *contact zone* als 'the space in which peoples geographically and historically separated come into contact with each other and establish ongoing relations'.¹⁶ Bij uitbreiding kan men ook het hotel beschouwen als een *contactzone*, waarin de ontmoetingen tussen de hotelgasten vaak sociale, nationale en talige confrontaties betekenen, die weliswaar niet steeds dwingend, maar evenmin vrij van spanningen zijn. Een hotel functioneert in die zin als een tijdelijk socialisatieoord. Zeker in het fin de siècle, met zijn veranderd tijdsbewustzijn, waarin zowel de nationale staten alsook de hiërarchie van de klassenmaatschappij dooreengeschied worden, is dit voor reizigers duidelijk merkbaar.¹⁷ Confrontaties tussen verschillende nationaliteiten en talen liggen bij ontmoetingen op een buitenlandse reis voor de hand. Maar ook sociale afgrenzingen en sociale grensoverschrijdingen doen zich tijdens het reizen zelf en bij de eerste contacten gevoelen, want reismogelijkheden

rie Chapman Catt (1859 - 1947) zat de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht voor, beiden waren kopstukken van de internationale beweging voor het kiesrecht voor vrouwen.

¹⁴ Jacobs 1913, 177.

¹⁵ Gerritsen/Jacobs 1906, 16.

¹⁶ Pratt 1992, 6.

¹⁷ Zie Bauernkämpfer 2004, 33-39.

kwamen in het bereik van veel meer mensen. 'The progression of nineteenth-century tourism is characterised by the increasing access of the middle classes to travel as a result of improved transport and greater affordability.'¹⁸ Alhoewel de tot dusver vermelde reizigers welgesteld waren en zich bijgevolg meestal tussen eerste-klasse-reizigers bevonden, werden ze wel eens met de andere klassen en met sociale ongelijkheid geconfronteerd. Zo konden ervaringen van vervreemding tot een vorm van maatschappijkritiek leiden: |Reizen in onbekende gebieden riepen voorstellingen over ontwikkeling en civilisatie op, die ook het tijdsbewustzijn veranderden. De manier waarop reizigers de ander waarnamen, veranderde hun zelfbeeld en identiteit. Omgekeerd projecteerden reizigers hun individueel en collectief zelfbegrip op de plaatsen en gebieden die zij bezochten'.¹⁹

De keuze van een logement, zeker als men er zich voor langere tijd wilde nestelen, werd zorgvuldig gemaakt. Net als vandaag verliet men zich op aanbevelingen, hetzij van vrienden of van reisgidsen. Wie dit niet deed, nam een risico. Aletta Jacobs en haar vriendin Catt moesten het de eerste nacht in Caïro op goed geluk proberen:

Ongelukkig was geen onzer in het bezit van een Baedeker van Egypte, die hadden wij noch in Zuid-Afrika, noch in een der plaatsen aan de oostkust, noch in Arabië kunnen machtig worden en wij konden derhalve niet anders doen dan een hoteladres opgeven, dat ons door – geen onzer wist meer wie – was aanbevolen. Naar dat hotel begaven wij ons, doch onmiddellijk bij aankomst zagen wij, dat wij verkeerd waren. Het was in zijn soort een heel goed hotel, bij wat wij in Arabië ondervonden hadden zelfs zindelijk te noemen, maar het was een hotel van den zooveelsten rang, in Baedeker, die wij den volgenden morgen reeds om acht uur kochten, aangeduid onder de rubriek: 'en dan nog verscheiden hotels van minder gehalte'.²⁰

In Nice stelt Livie Lane tevreden vast dat ze terecht waren gekomen in *Pension Cosmopolite*, zijn naam waardig. Het gezelschap bestond er uit 'Engelschen, Australiërs, Amerikanen, Oostenrijkers, Pruisen, een Zweed, een Deen, en men verwachtte nog eene Italiaansche dame en eene Russische familie.'²¹ Haar reisgenoten worden door al die 'vreemden' wat afgeschrikt, maar Livie toont zich een vrouw van de wereld, 'verlekkerd op het gemeenschappelijk verkeer met al deze verschillende bewoners van den aardbodem'.²² De Nederlandse auteur en schilder Jacobus van Looy, die in 1902 met zijn vrouw Titia van Gelder naar Marokko reisde,

wilde het verblijf graag meer exotisch. Eerst logeerden ze in *Hotel Continental*, maar dat was te weinig oosters – 'nu zitten we in Engeland' vond Titia, – dus gingen ze naar de *Oriental*.²³

Voor de meeste reizigers is de eerste kennismaking in het hotel die met de koerier, de pensionhouder of de hoteleigenaar. Alom weerklinkt zowel bij de Vlamingen als de Nederlanders de klacht dat ze als wandelende portemonnees worden beschouwd. Marcellus Emants, die samen

18 Youngs 2013, 54.

19 Bauernkämpfer 2004, 39. 'Reisen in unbekanntem Regionen evozierten Entwicklungs- und Zivilisierungsvorstellungen, die auch das Zeitbewusstsein veränderten. Fremdwahrnehmungen der Reisenden veränderten Selbstbilder und Identitäten. Umgekehrt projizierten Reisende Formen des individuellen und kollektiven Selbstverständnisses auf die von ihnen jeweils besuchten Orte und Räume.'

20 Jacobs 1913, 252.

21 Loveling 1890, 56.

22 Ibid.

23 Hond/Scheepers 1998, 76.

met zijn echtgenote van december 1892 tot augustus 1893 een wereldreis maakte, kon daar zich behoorlijk aan ergeren.²⁴ Hun reis bracht hen naar het Verre Oosten, Brits-Indië, Ceylon, China en Japan, maar ook naar Hawaï en Amerika. Over de hotels in Amerika, een bezoek aan de Worlds Fair, Chicago's White City, schreef Emants: 'Het reizen in Amerika is voor een Europeaan hoogst onaangenaam. Bedrog en afzetterij zijn in hotels tot een vernuft verheven, dat Oosterlingen zouden benijden, indien dezen niet vleierij boven grofheid stelden, want de oosterling vleit en de Amerikaan is grof.'²⁵ Maar Loveling had geen betere ervaringen in Europa. De omnibussen staan 'als muizenvallen voor de vreemdelingen' klaar en de hotelier maakt jacht op 'nieuw, aankomend wild', en zo liet ze Livie Lane opmerken:²⁶

De hôtelier zegt u heel ernstig, dat ter plaats, waar gij u bevindt, het leven veel duurder is dan overal elders. De pakjesdrager, die u naar den omnibus vergezelt, eischt om dezelfde reden hooger loon. De koetsier vraagt overdreven prijzen.

Hebt gij de onvoorzichtigheid op te zien naar een huis, waar kamers te huren zijn, zoo komt dadelijk iemand op den drempel, die u binnen vraagt en aanboden doet, en aldus is het in alles.²⁷

Aletta Jacobs echter keerde diezelfde observatie om tot een punt van zelfkritiek:

Mocht men in ons land eens leeren zich in hotels en winkels met behoorlijke rekeningen van vreemden tevreden te stellen en niet elken vreemdeling te beschouwen als een geschikt sujet om geplunderd te worden, wij, Nederlanders, zouden dan niet zoo dikwijls in den vreemde beschaamd staan, als men ons van deze eigenschap in ons land vertelt en wij uit eigen ervaring weten, dat deze gewoonte in Holland werkelijk bestaat.²⁸

Aan tafel

Is het hotel een belangrijke ontmoetingsruimte an sich, de eetzaal van het hotel is de contactplek bij uitstek, en het eerste diner, waarbij de andere hotelgasten gemonsterd kunnen worden, is voor veel reizigers het moment suprême. 'Het uur der maaltijden is gewoonlijk zeer aangenaam in eene [sic] pension, wanneer men goed gezeten is; het is het uur der oprechte gezelligheid.'²⁹ De nieuwkomers worden nauwlettend geobserveerd en ingeschat, ze moeten een plaats zien te vinden tussen de oudere inwonenden, die al op vriendschappelijke voet met elkaar omgaan.³⁰

24 Emants berichtte in een aantal particuliere brieven aan zijn vriend Frits Smit Kleine: Marcellus Emants, *Brieven aan Frits Smit Kleine, uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Pierre H. Dubois*. 's Gravenhage 1962.

25 Emants 1988, 121.

26 Loveling 1890, 47; 46.

27 Loveling 1980, 41-42.

28 Jacobs 1913, 26-27.

29 Loveling 1890, 104.

30 Menno ter Braak zag in een hotelverblijf, dat zich rond de eetzaal van het familiehôtel concentreert, zelfs een geschikte metafoor voor een levensloop. Tijdens een uitstapje naar het Berner Oberland beschreef hij dat als volgt: 'Beter symbool van het leven dan een familiehôtel is misschien niet denkbaar; men ervaart er het rythme van geboorte, groei, volwassenheid en dood. Den eersten dag dwaalt men er rond als een vreemde, een nieuweling, die een plaats aangewezen krijgt aan een willekeurige tafel: men is geboren, maar nog onwennig, nog geïsoleerd. Dan ko-

Dr. Aletta Jacobs met mrs. Carrie Chapman (zittend), Kaapstad 1911. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

In die zin verschilt een eerste maaltijd in het hotel niet van die op een schip. Aletta Jacobs beschouwde de eerste lunch aan boord van de *Saxon*, waarmee ze van Madera naar Zuid-Afrika voeren, eveneens als ‘een goede gelegenheid om onze medepassagiers eens op te nemen.’³¹ De weinige damespassagiers aan boord werden over de tafeltjes, waaraan elk tien gasten konden plaats nemen, verdeeld.

Mijn Hollandsche medereizigster en ik zaten aan een tafel met 8 Engelsche heeren, [...] Twee jongemannen, die voor het eerst naar Zuid-Afrika gingen, om daar in een handelsbetrekking geplaatst te worden, waren onze overburen. De een er van is een flinke jongen met energiek ui-

men de dagen van aanpassing, de puberteit van den hotelgast, die eindigt in een volwassen hotelbestaan. Men kent dan alle tafeltjes in de eetzaal, men is burger van de republiek geworden, men leeft in een toestand van schijnbare stabiliteit. Tot men hier en daar gezelschappen ziet afbrokkelen; het eeuwig gewaand kaal hoofd van een Duitscher verdwijnt, een magere Miss blijkt op een morgen ingerukt te zijn, er duiken nieuwe generaties op, die men met de geïrriteerdheid van den gezeten bourgeois dulden moet. Dit stabiele leven blijkt steeds meer van de verandering en het afsterven doortrokken; tenslotte is de heele eetzaal verjongd en voelt men zich de vereenzaamde grijsaard, die alleen nog maar heengaan kan, omwolk van herinneringen. Het leven is als de eetzaal van een familiehôtel...’ Ter Braak [1944], 17. Loveling beschrijft het vertrek van de intussen vertrouwde hotelgasten als het ineenstorten van een gebouw. (1890, 157)

³¹ Jacobs 1913, 73.

terlijk, de ander zal zich alleen door een kruiwagen en 'good luck' een weg door het leven kunnen banen. Beiden zijn echter jongens van goeden huize, met aangename beschaafde manieren. Naast mij zit een echt Engelsch type, een man die in sport zijn levensdoel en levensgeluk zoekt. Hij is op weg naar Zuid-Afrika om leeuwen en olifanten te schieten. Het is een reus, die aan tafel met zijn lange beenen geen raad weet. Steekt hij ze voor zich uit, dan klagen zijn overburen, buigt hij ze netjes zijwaarts naar rechts en links, dan komen ik en zijn linker buurman er steeds mede in contact. Er is hem al reeds den raad gegeven, ze over zijn schouders te slaan.

Dat de Engelsen weinig vleierende opmerkingen over hun uiterlijk krijgen, is bon ton in de reisverhalen van deze tijd. In de eerste plaats zien Engelse dames er van nature weinig aantrekkelijk uit, zoals de ene oudere Miss in het pension van Livie Lane, bij wie 'de kanten en de linten hangen om haar hoofd en hare schouders, lijk de verslenste bladeren rond eenen koolstok, zoo mager is zij.'³² Livie geeft de Engelse dames die ze in Rome ontmoet zelfs bijnamen: 'de Paardekop met het Schoon Voorhoofd', 'het Rapengezicht' en 'Miss Black', alhoewel ze haar weerstand opgeeft wanneer ze hen toevallig in een prentenwinkel herkent en hen zelfs naar België uitnodigt.

Daarnaast liggen de clichés over de smakeloosheid van de Engelsen voor het rapen. Kunstcriticus en vriend van Loveling, Max Rooses, moet het tijdens een verblijf in Londen maar weer eens vaststellen: 'Van de honderden toiletten, die daar paradeerden, was er nauwelijks één, dat gekozen was met een gelukkig begrip van kleuren-harmonie, met een juist besef van wat de lichaamsvormen voor passende dos vereischen.'³³ Daarenboven hebben ze nog het nadeel van erg introvert te zijn, zoals Jacobs opmerkt op de tocht met het schip *Walmer Castle*. Op weg naar Kaapstad komen ze in een nieuw gezelschap terecht: 'Ook naar het uiterlijk te oordeelen zijn het bijna alleen Engelsche heeren en dames die onze medereizigers zijn. Dat maakt de kennismaking moeilijker, want geen volk is zoo gesloten op reis als de Engelschen.'³⁴ Wanneer het dan toch tot een gesprek met de Engelse medepassagiers komt en onvermijdelijk politieke onderwerpen worden aangesneden, ergert Jacobs zich aan hun arrogantie en hegemonistische blik:

Welk een haat er nog bestaat tusschen de Engelschen en Afrikaanders, wordt ons hier op het schip in bijna elk gesprek duidelijk. De Engelschen aan onzen tafel durven beweren, dat indien wij 'de Boeren' in Zuid-Afrika een beetje 'menschelijk' vinden, wij dit dan hebben toe te schrijven aan den beschavenden invloed der Engelschen. Zij hebben de brutaliteit, te beweren, dat de Boeren vóór den oorlog niet veel hooger dan de Hottentotten stonden en Engeland nu bezig is menschen van hen te maken. Dat ik hun in dit opzicht van antwoord dien en hun raad over den Z.-Afrikaanschen oorlog, liefst zoo weinig mogelijk te bluffen, is zeker te begrijpen. Zij voelen niets van het ergerlijke figuur, dat zij in dien tijd gemaakt hebben.³⁵

Ten slotte nog zorgt de religieuze ingesteldheid van de Engelsen ervoor dat ze zich weinig geliefd maken: 'Een Zondag op een Engelsche boot is nog erger dan een Zondag in een Engelsche stad. In een stad kan men ten minste in huis blijven en doen wat men verkiest, maar op een Engelsche boot, te midden van hoofdzakelijk Britsche onderdanen, moet men goed- of

32 Loveling 1890, 37-38.

33 Rooses 1889, 75.

34 Jacobs 1913, 59.

35 Jacobs 1913, 81.

kwaadschiks aan de Zondagsheiliging mededoen.³⁶ Ontsnappen kan Jacobs gelukkig wanneer er voldoende andere nationaliteiten aan boord zijn, zoals enkele weken later: ‘Daar lagen wij nu, doodstil, en dat nog wel op een Zondag op een Engelsche boot. Er zijn onder de passagiers echter nog al veel Amerikanen, Belgen, Denen en Noren, zoodat de Zondagsheiliging niet zoo heel strikt wordt genomen.’³⁷

Sport en spel

Naast de maaltijden in de gemeenschappelijke eetzaal zijn ook gezelschapsspelen in het salon een uitstekende aanleiding tot kennismaking. Wie een vierde man voor een whistpartij nodig heeft³⁸ of een tegenspeler bij het schaakspel³⁹ kan zonder opdringerig over te komen een andere hotelgast uitnodigen. Dat kan zelfs tot een grote vertrouwelijkheid en intieme gesprekken leiden, zoals tussen Livie en Miss Tilt, alhoewel deze laatste zichzelf ‘terughoudend van karakter’ noemt. Tegenover Livie echter legt ze haar hart bloot: ‘Ik knoop geene kennissen aan in de pensions, waar ik mijn leven doorbreng. Gij maakt uitzondering, ik weet niet waarom.’⁴⁰ Ook Van Looy verbaast zich over de intimiteit die op reis zo snel ontstaat tussen onbekenden: ‘Vreemd zoo de lotgenoot te zijn van menschen waar je niets van wist, met wie je door den dagelijkschen omgang allervertrouwelijkst werd’.⁴¹

Op de Saxon hebben Aletta Jacobs en Mrs. Catt nog een andere, bijzondere gelegenheid tot nadere kennismaking met hun medereizigers: een gecostumeerd bal. Twee dagen zijn ze met de voorbereidingen bezig:

de costumes moesten aan boord vervaardigd zijn uit artikelen, die men toevallig bezat of aan boord kon verkrijgen. Dat gaf een algemeene drukte. Eerst de beraadslagingen en diepzinnige overpeinzingen wat men wilde voorstellen en hoe het uit den kofferinhoud was samen te stellen. Vele heeren kwamen bij de dames om hulp vragen. Iets geniaals bedenken konden zij wel, maar voor de samenstelling hadden zij onze hulp noodig. En vooral vrouwen, zooals mrs. Catt en ik, die niet aan de verkleedpartij zouden deelnemen, doch onze hulp gratis hadden aangeboden, hadden handen vol werk.⁴²

Ook sport is tijdens een lange bootreis een aangenaam tijdverdrijf, zo ondervinden deze dames, en daarbij komt een Engels gezelschap wel goed van pas:

In zoo’n Britsch gezelschap is het natuurlijk te verwachten dat er spoedig een gelegenheid gezocht zou worden om op de een of andere wijze aan sport te doen. Veertien dagen achtereenvolgend op een schip door te brengen, zonder land te zien, [...] en dan geen andere lichaamsbeweging te hebben dan het eentonig op en neer wandelen op het dek, is toch voor een Brit niet uit te houden.

36 Jacobs 1913, 78.

37 Jacobs 1913, 180.

38 Loveling 1890, 62.

39 Loveling 1890, 70.

40 Loveling 1890, 85.

41 Looy 1913, 121.

42 Jacobs 1913, 82.

Toen dan ook Madera goed en wel achter den rug was, werd uit de vele heeren een sportcomité gekozen, dat wedstrijden en spelletjes moest verzinnen, waaraan allen konden meedoen, zoodat allen de noodige lichaamsoefening verkregen en er weldra een gezellige geest onder de verschillende gasten zou komen.

De nieuwe sporten bevielen de dames blijkbaar uitstekend, want Jacobs gaat er uitvoerig op in:

Die heeren kweten zich loffelijk van hun taak. Nog dienzelfden middag moesten wij allen inschrijven voor een bucketgame, (dat is een spel, dat beoogt om in den kortsten tijd 21 ringen van touw op een zekeren afstand in een houten emmertje te mikken), een quoitsgame, een bullet board game en nog meer zulke hoogst ingewikkelde spelletjes, die ons allen een grooten pret en nog meer lichaamsbeweging gaven, want daar het voornamelijk om dit laatste te doen was, moet ieder zijn eigen ringen, schijven, gummiballen, enz. oprapen en mag niemand daarin door de heeren worden bijgestaan.

Bovendien wordt er 's morgens, gedurende ruim een uur, een net gespannen, waartusschen de heeren cricket kunnen spelen en wordt er 's avonds voor de oude heeren en dames een bridge-drive en voor de jongelui een bal op het dek van het schip gehouden. De spelletjes gaan alle om de eer van het spel, om het champion-ship, geen inzet wordt er gevorderd, maar kleine prijzen worden uitgedeeld.

Na dien eenen dag van spelletjes doen, heerschte er direct een gezelliger geest onder de passagiers, ieder kende nu iedereen, het ijs was gebroken en de nadere kennismaking volgde van zelf.⁴³

Sociale stratificatie

Een reis aan boord van de *Saxon*, opgeluisterd met een gecostumeerd bal, sportactiviteiten en spelletjes, verliep blijkbaar in een heel andere sfeer dan op de Engelse *Walmer Castle*. Er bleek bovendien ook nog een soort gokspel te worden gehouden, waarbij de deelnemers konden inzetten op het gemiddelde aantal mijlen dat de *Saxon* per dag had afgelegd. Maar bijzonder was – en dat merkt Jacobs expliciet op – dat bij deze vrijetijdsbesteding de strikte klassegrenzen werden losgelaten:

Aan deze en al dergelijke gemakkelijkheden doen de tweede klasse passagiers met de eerste mede. Er wordt op deze booten lang zoo'n groote scheiding tusschen eerste en tweede klasse passagiers niet doorgevoerd als op bijv. de booten, die tusschen Europa en Amerika varen en afgezien, dat de eerste klasse hutten veel grooter en comfortabeler zijn, en bij de maaltijden wat grooter keuze van gerechten wordt gegeven, is de tweede klasse evengoed als de eerste.⁴⁴

De tweedeklassepassagiers hadden overigens ook het twijfelachtige voorrecht om aan het gokspel te mogen deelnemen. De kerkgang daarentegen werd in de eetzaal van de eerste en die van de tweede klasse gescheiden gehouden.⁴⁵

43 Jacobs 1913, 75.

44 Jacobs 1913, 83.

45 Jacobs 1913, 78.

Een keer gaat het grondig fout, namelijk op het schip van de *Messageries Maritimes*, op weg naar Port Saïd. Jacobs had meteen opgemerkt dat het een ‘zoo vuil schip’ was, ‘waarop eerste, tweede, derde en vierde klasse passagiers broederlijk en zusterlijk op het dek dooreenwandelden’.⁴⁶ Er hoefde zich slechts een verdacht ziektegeval onder een van de lagere klassen voor te doen om allen in quarantaine te doen belanden. En precies dat gebeurt. Een sterfgeval van een oudere vrouw in vierde klasse leidt ertoe dat de hele scheepsbevolking bij aankomst in Port Saïd een medische controle moet ondergaan en vier dagen lang in quarantaine wordt gehouden. Uiteindelijk bleek dat voor de eerste klas passagiers een uitgelezen gelegenheid om contacten te leggen – met andere eersteklasreizigers welteverstaan – waar ze zonder dit voorval niet toe zouden zijn gekomen: ‘Met eenige Mohammedaansche dames, die onder onze lotgenooten waren en waarvan enkelen Engelsch, anderen Franschspraken, maakten wij nu wat nader kennis en vernamen van hen allerlei bijzonderheden. Een paar van hen waren Drusen, dat zijn Mohammedanen, die Mohammed wel vereeren, doch niet aanbidden.’⁴⁷

In zijn studie naar sociale grenzen bij burgerlijke reizigers in de negentiende eeuw stelde Philippe Prein vast dat het commentaar van reizigers op een andere sociale klasse het vaakst een ‘Blick nach Unten’ is:

Reisende schilderten ihren Blick auf andere Reisenden oft als einen Blick nach unten, obwohl sie diesen sozial gar nicht so fern standen. Sie sprachen angesichts des zunehmenden Touristenverkehrs von „Horden“, „Rotten“, „Massen“ oder „Plebs“, aber sie hatten es mit Menschen zu tun, die es sich ebenfalls leisten konnten, ein paar Tage nicht zu arbeiten und sich stattdessen in der Fremde zu erholen, ...⁴⁸

Met ‘ein Blick zur Seite’⁴⁹ kunnen burgerlijke reizigers contacten zoeken, waarbij het onderscheid van herkomst, welstand, religie of nationaliteit van geen tel meer lijkt en er een gemeenschappelijke noemer gevonden wordt in cultuur of in ‘allgemeine Bildungswerte’.⁵⁰

Het zonet aangehaalde voorbeeld van Jacobs lijkt dit te illustreren. Zij becommentarieert in haar reisbrieven vaak de klassenverhoudingen. Niet altijd worden de sociale afgrenzingen zo verregaand doorbroken als op de boot naar Egypte. Ook subtielere verschillen in de omgang met rang en stand vallen haar op, zoals in Zweden, waar ze in juni 1911 logeert ter gelegenheid van het Zesde Internationale Congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht. In het Grand-Hotel, een groot congreshotel in Stockholm met meer dan 600 gasten, valt haar bij aankomst meteen op hoe de aristocratische vrouwen uit Zweden zusterlijk samenwerken met de vrouwen uit alle rang en stand en de belangrijkste plaatsen niet naar rang worden verdeeld maar naargelang de personen voor hun taak geschikt zijn.⁵¹

46 Jacobs 1913, 243.

47 Jacobs 1913, 249.

48 Prein 2005, 226-227.

49 Prein 2005, 252.

50 Ibid.

51 Jacobs 1913, 4.

't Blijft toch bij napraten

Duits, Engels en Frans zijn voor de genoemde reizigers de talen waarin de meeste contacten met andere gegoede en gecultiveerde lotgenoten binnen Europa verlopen, alhoewel dit niet altijd vanzelfsprekend is. 'Al wie zich eenigszins op de studie van vreemde talen heeft toegelegd, weet wat genot het is, wanneer de zeldzame gelegenheid zich voordoet die te spreken; maar hij heeft ook ondervonden, hoe het sommigen der aanwezenden krenkt, welke het onderhoud niet verstaan.'⁵² In *Een winter in het Zuiderland* worden de taalproblemen en vooral taalgevoeligheden geregeld vermeld. De Engelse gasten doen alsof ze de Amerikaanse nauwelijks kunnen verstaan; mevrouw De Poortere wil geen Engels spreken noch leren en de Engelsman Spencer, die evenmin heeft geleerd zich van een vreemde taal te bedienen, reageert ineens heftig.

'Ik vind u beiden onbeleefd,' begon hij eens aan het lunch, op heel ernstigen toon, een toon van verwijt, die mij letterlijk schrikken deed; 'ik ben een Engelschman en ken de taal niet, die gij gebruikt. Gij sluit mij, dusdoende uit het gezelschap.'

Ik bewonderde zijn stoute oprechtheid. Als ze dat vergeten zei hij: 'De bondgenooten: Engelschen, Duitschers en Belgen hebben gezamenlijk Napoleon 1 bestreden; zij overwonnen hem te Waterloo in 1815. Deze overwinning brengt een blijvende solidariteit teweeg tusschen hen allen. Indien gij nu nog Duitsch spreekt, zal ik zeggen: 'remember Waterloo!'⁵³

Maar ook het dienstpersoneel bezorgt taalproblemen. De garçons in het hotel in Nice zijn Duitsers, ze kennen zelfs geen Frans, alleen net voldoende Engels om de Engelse gasten te bedienen.⁵⁴ Jacobs stoot op de trein in Zweden op de grenzen van haar talenkennis:

Met Deensch, met Duitsch, met Engelsch en met Fransch brachten wij den conducteur aan het verstand, dat ik toch naar Rättvik zou reizen, het mocht kosten wat het moest. Later op den middag kwam hij, vergezeld van een Zweedsch gentleman, die hij uit een ander coupé had gehaald, weer bij ons terug en met dezen vriendelijken man als tolk werden wij het spoedig eens. Ik kon medegaan naar Rättvik en de daar aangestelde stationschef, die goed Duitsch sprak, zou voor ons de zaak wel verder in orde maken. Wat moeten Engelschen en Amerikanen, die in den regel maar één taal kennen, zich toch dikwijls in moeilijkheden bevinden en weinig van hunne reizen profiteeren, door het gebrek van op hunne vele reizen nooit de taal van het land machtig te zijn.'⁵⁵

Voor wereldreizigers is dit natuurlijk een grote uitdaging. 'Al is Egypte veel eigenaardiger, Indië is, dunkt mij, een hoogst belangrijk land', zo stelde Emants vast. 'Jammer maar, dat men niet éne, maar wel tien talen moet leren om er alles goed van te kunnen vatten. Met behulp van boeken en tolken doe ik mijn best en ik zal dan ook wel enige opstellen over al 't geziene kunnen schrijven, maar 't blijft toch bij napraten.'⁵⁶ Bij een van de Chinese gastheren verliep het contact voor Emants en zijn vrouw nog moeilijker, mede vanwege diens 'minachtende

52 Loveling 1890, 179.

53 Loveling 1890, 165.

54 Loveling 1890, 135.

55 Jacobs 1913, 19-20.

56 Emants 1988, 72.

Tweede rij van links naar rechts: Dr. Aletta Jacobs, Carrie Chapman Catt (voorzitter van de wereldbond voor vrouwenkiesrecht), Lady Rose Innes, Kaapstad 1911. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

haat voor de Europeaan'⁵⁷ In een brief uit Kyoto van 14 april 1893 aan zijn vriend Kleine komt Emants hier nog eens op terug: 'In Canton werden wij o.a. vereerd met een uitroep, waarvan wij eindelijk de verklaring eens vroegen aan onze gids. Ach zei hij, dat is niets: zij roepen sla hun de kop af!'⁵⁸

Kennis van een Europese taal, zo ervaart Emants, gecombineerd met een openheid voor 'het navolgen van westerse gebruiken' is een voorwaarde voor een leerzame ontmoeting. Het gesprek met de Maharaja in Benares, die slecht Engels kent en voortdurend angstig vraagt of zij 't wel naar hun zin hadden, liep na een gezamenlijk glaasje sherry al gauw op een zandbank, waarbij de man hen roerloos en zwijgend bleef aankijken.⁵⁹ Het contact met de parsies, een soort raadgevers of ministers, die vlotter Engels spraken en 'minder door godsdienstige voorschriften belemmerd' werden⁶⁰, bleek dan ook een stuk vruchtbaarder. Tijdens de tafelgesprekken kregen de gasten uit Nederland uitvoerige informatie over de verhoudingen tussen kasten, allerlei wetenswaardigheden over het Indisch leven, over theosofie en 'metempsychose, in verband met de moderne wetenschap en met het spiritisme'.⁶¹ Met zijn Japanse gastheer

⁵⁷ Emants 1988, 85.

⁵⁸ Emants 1988, 110-111.

⁵⁹ Emants 1988, 50-51.

⁶⁰ Emants 1988, 45.

⁶¹ Emants 1988, 52.

kan Emants Frans spreken. De onhandige begroeting met diens Japanse vrouw, die alleen Japans kent, illustreert hoe zij haar Europese gast tegemoet tracht te komen. Ze ‘poogde tegelijkertijd op Japanse wijze diep voor mij te neigen en op Europese manier mij de hand te reiken, kleurde, toen zij voelde, dat dit niet ging, waaruit blijkt ‘dat [zij] evenmin als ik precies wist wat ze doen moest’.⁶²

Conclusie

Voor vele burgerlijke reizigers rond 1900 zijn ontmoetingen met andere reislustigen en met de plaatselijke bevolking niet het hoofddoel maar wel een belangrijk neveneffect van hun reis. Plaatsen die bij uitstek geschikt zijn voor dergelijke contacten in de periode tussen 1880 – 1914, zijn de stoomboot, waarmee vaak lange afstanden werden afgelegd, en de lokale hotels en pensions, waar de gasten eveneens voor langere periodes konden verblijven. Voor de gegoe-de burgers, de eerste- en tweedeklassereizigers van die tijd, waren de eetzaal en het hotelsalon de plaatsen die bij uitstek als *contact zones* fungeerden. Bij het eerste avonddiner maakten de nieuw aangekomenen doorgaans kennis met de al aanwezige hotelklanten, monsterden elkaar, toetsten de gangbare stereotypen over diverse nationaliteiten af en smeedden allianties. Een geschikte conversatietaal vinden voor de internationale contacten was niet alleen een kwestie van talenkennis maar ook van nationale gevoeligheden. Dergelijke ‘hotelontmoetingen’ tussen de gasten werden als bijzonder intensief ervaren en dienden in reisliteratuur niet zelden als een metafoor voor het menselijk leven tout court. Ook het salon, waar kaart of schaak werd gespeeld, of het dek van de stoomboot, geschikt voor sportoefeningen en allerlei spelletjes, was een uitgelezen ontmoetingsplek.

Wordt de sociale homogeniteit van een reizigersgroep doorbroken, dan besteden de reiscommentaren daar vaak aandacht aan. Bij de bevoorrechte reizigers gaat het om een ‘blik naar anderen’, die de sociale afstand accentueert en vooral de verschillen in hygiëne en gedragvormen opmerkt, maar die tevens een kritische zelfblik kan worden. Het beschreven beeld van de bezochte ‘andere’ wereld met andere sociale verhoudingen kan dan nieuwe inzichten verschaffen in het zelfbeeld van de schrijvende reiziger.

Literatuur

- Ashcroft, B., ‘Afterword. Travel and Power’, in: P. Smethurst & J. Kuehn (eds.), *Travel Writing, Form, and Empire: The Poetics and Politics of Mobility*. London, 2008, 229-241.
- Bauernkämpfer, A., E. Bödeker & Bernhard Struck (eds.), *Die Welt erfahren. Reisen als kulturelle Begegnung von 1780 bis heute*. Frankfurt/New York, 2004.
- Braak, M. ter, *Reinaert op reis* (illegale uitgave). s.l. [1944].
- Emants, M., *Een wereldreis in 1893*. Utrecht/Antwerpen, 1988.
- Gerritsen C.V. & A.H. Jacobs. *Brieven uit en over Amerika*. Amsterdam, 1906.
- Hond, J. de & E. Scheepers, ‘Gij zit daar maar den heelen dag op kameelen, drommedarissen en giraffen

62 Emants 1988, 88-89.

- en platte daken; maar wij zitten hier stil te Baarn', in: E. Scheepers & C. Will (eds.), *Looy met den noorderzon, weg!! De reizen van Jacobus van Looy*. Zutphen, 1998, 68-95.
- Jacobs, A., 1903 *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens enige brieven uit Zweden en Noorwegen*. Almelo, 1913.
- Looy, J. van, *Reizen*. Amsterdam, 1913.
- Loveling, V., 'Stoombootindrukken', in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 19, 2003, 145-174.
- Loveling, V., *Een winter in het Zuiderland*. Gent, 1890.
- Missinne, L. 'De reizende schrijver in de spiegel', in: E. van Boven & P. Verstraeten (eds.), *Schrijverstypen. De moderne auteur tussen individu en collectief*. Hilversum, 2016, 25-35.
- Pratt, M.L., *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London, 1992.
- Prein, P., *Bürgerliches Reisen im 19. Jahrhundert. Freizeit, Kommunikation und soziale Grenzen*. Münster, 2005.
- Rooses, M., *Op reis naar heinde en ver*. Amsterdam, 1889.
- Schivelbusch, W., *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the Nineteenth Century*. Berkeley, 1986.
- Stynen, L., *Rosalie en Virginie. Leven en werk van de gezusters Loveling*. Tiel, 1997.
- Stynen, L., 'Virginie Loveling in de spiegel van haar reisnotities', in: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* NR 1, 1995, 123-142.
- Youngs, T. (ed.), *Travel Writing in the Nineteenth-Century: Filling in the Blank Spaces*. London, 2006.
- Youngs, T., *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge, 2013.